פוסט־סקריפטום על חברות הבקרה

ז׳יל דלז

1. [הפן] ההיסטורי

פוקו מיקם את *חברות המשמעת*[1] במאות ה־18 וה־19; הן הגיעו לשיאן בראשית המאה ה־20. הן מתנהלות באמצעות ארגון של סביבות הסגר גדולות. היחיד אינו חדל מלעבור מסביבה סגורה אחת לאחרת, לכל אחת חוקים משלה: קודם כל המשפחה, לאחר מכן בית הספר (״את כבר לא במשפחה שלך״), לאחר מכן המחנה הצבאי (״את כבר לא בבית הספר״), ואחר כך בית החרושת, מעת לעת בית החולים, במקרה הצורך בית הכלא — שהוא סביבת הסגר מובהקת. בית הכלא משמש מודל אנלוגי: כשגיבורת [הסרט] **אירופה 51** רואה את הפועלים, היא יכולה לצעוק ״חשבתי שראיתי נידונים...״. פוקו היטיב לנתח את הפרויקט האידיאלי של סביבות ההסגר, שנִראוּתו בולטת במיוחד בבית החרושת: לרכז; לחלק במרחב; לארגן בזמן; לשבץ במרחב־זמן כוח יצרני שהאפקט שלו צריך להיות גבוה מסכום הכוחות הבסיסיים. אבל גם פוקו הכיר בכך שלמודל זה אורך חיים קצר: הוא מופיע לאחר *חברות הריבונות*, שמטרתן והפונקציות שלהן היו שונות לחלוטין (להטיל אגרות יותר מאשר לארגן את הייצור, להחליט על המוות יותר מאשר לנהל את החיים). המעבר נעשה בהדרגה, ונראה שנפוליאון הוא שביצע את ההמרה הגדולה מחברה אחת לאחרת. אבל בתורן, נקלעו [צורות] המשמעת למשבר לטובת כוחות חדשים, שלאט־לאט נכנסו לפעולה שהואצה לאחר מלחמת העולם השנייה: חברות המשמעת היו מה שכבר לא היינו, מה שחדלנו להיות.

* מתוך: Gilles Deleuze, 1990. *Pourparlers*. Paris: Les Editions de Minuit. תרגמה מצרפתית והאירה הערות אריאלה אזולאי.

1 למונח discipline שתי משמעויות: משמעת, ותחום של ידע או של עשייה. שני המובנים קשורים זה בזה בדיון של פוקו, כיוון שתצורת הארגון החברתי שעליה הוא מדבר מבוססת הן על יצירת אתרים סגורים של משמעת והן על תחימה של מקומות, שבהם צומחת ההתמקצעות של תחומי ידע ומעשה. ברוב המקרים תרגמתי את המונח ל״משמעת״, מלבד כמה מקומות שבהם תרגמתי אותו ל״התמקצעות תחומית״.

אנחנו מצויים במשבר כללי של כל סביבות ההסגר, בית כלא, בית חולים, בית חרושת, בית ספר, משפחה. המשפחה היא ״פְּנים״ השרוי במשבר כמו כל פנים אחר, חינוכי או מקצועי. השרים בני־הסמכא לא פסקו מלהכריז על רפורמות שהוצגו כהכרחיות. לחולל רפורמה בבית הספר, בתעשייה, בבית החולים, בצבא, בבית הכלא; אבל כל אחד יודע שמוסדות אלו מחוסלים למעשה בטווח הארוך. מדובר עתה רק בניהול הגסיסה שלהם ובהעסקת האנשים עד שיתמקמו הכוחות החדשים שמתדפקים בשער. *חברות הבקרה* הן שתופסות כעת את מקומן של חברות המשמעת. בורוז (Burroughs) מציע את השם בקרה כדי להצביע על המפלצת החדשה, ופוקו מזהה את הבקרה בתור העתיד הקרוב שלנו. גם פול וירילו (Virilio) אינו חדל לנתח את הצורות האולטרה־מהירות של בקרה באוויר הפתוח, המחליפות את [צורות] המשמעת הישנות שפעלו במסגרת משך הזמן של מערכת סגורה. אין טעם להזכיר את הייצור בתחום הרוקחות הנדירה, את התבניות הגרעיניות, את המניפולציות הגנטיות — אף כי הן נועדו להתערב בתהליך החדש. אין טעם לשאול מהו המשטר הקשה ביותר או הסובלני ביותר, כיוון שבכל אחד מהם מתייצבות זו מול זו [צורות] השחרור והשעבוד. למשל, במשבר בתי החולים כסביבת הסגר — הסקטוריזציה, מרפאות היום, הטיפולים הביתיים, כל אלה יכלו לסמן קודם כל את החירויות החדשות, אבל הם גם משתתפים במנגנוני הבקרה המתחרים עם [צורות] ההסגר הקשות ביותר. אין מקום לחשוש או לקוות; יש לחפש אחר כלי נשק חדשים.

2. [הפן] הלוגי

הפנימיות (internants) השונות או סביבות ההסגר שבהן עובר היחיד הן משתנים עצמאיים: בכל פעם מחדש אנחנו אמורים להתחיל מאפס. ישנה שפה משותפת לכל הסביבות האלה, אבל היא *אנלוגית*. לעומת זאת, כל [עמדות] הבקרה (controlâts) הן משתנים בלתי נפרדים, המהווים מערכת בעלת גיאומטריה משתנה ששפתה היא שפת־מספרים (מכאן לא נובע בהכרח שהיא בינארית). ההסגרים הם *צדפות*, תבניות נבדלות, והבקרה מתאימה את עצמה כמו תבנית המשנה את צורתה, מתעצבת בהתמדה מרגע אחד למשנהו, כמו מסננת שהחורים שלה משתנים מנקודה אחת לאחרת. ניתן לראות זאת היטב בשאלת המשכורות: בית החרושת היה גוף שאיזן בין כוחותיו הפנימיים — החזקים ביותר הלכו לייצור,

החלשים ביותר למשכורות; אבל בחברת הבקרה החליף המיזם את בית החרושת, והמיזם הוא נשמה, גז. ללא־ספק, גם בית החרושת הכיר כבר את שיטת המענקים, אבל המיזם משתדל באופן עמוק יותר לכפות התאמה של כל משכורת במצבים של מטה־סטביליות נצחית שמתבטאת באתגרים, בתחרויות ובכנסים, שהם מבדחים בצורה יוצאת דופן. משחקי הטלוויזיה המטופשים ביותר מצליחים כל כך משום שהם מבטאים היטב את מצב המיזם. בית החרושת שכונן את היחידים בתור גוף הפיק כך יתרון כפול, לטובת המעסיקים שהשגיחו על כל יחידה בהמון, ולטובת האיגודים המקצועיים שגייסו המון של התנגדות. אבל המיזם לא חדל להחדיר תחרות חסרת כפרה בתור קנאה בריאה, מוטיבציה להצטיינות שמעמידה את היחידים זה מול זה, מגיעה לכל אחד ומפלגת אותו עצמו. עקרון ההתאמה של "שכר לפי הישגים" לא איחר לפתות גם את החינוך הממלכתי עצמו: למעשה, כשם שהמיזם תופס את מקומו של בית החרושת, כך *ההכשרה הקבועה* נוטה לתפוס את מקום בית הספר, והבקרה המתמשכת — את מקום המבחן.

בחברות המשמעת איננו חדלים להתחיל מחדש (מבית הספר למחנה הצבאי, מהמחנה הצבאי לבית החרושת), בעוד שבחברות הבקרה לעולם איננו גומרים עם שום דבר, המיזם, ההשתלמות, השירות — כולם מצבים מטה־סטביליים המתקיימים יחד עם המודולציה בתור מעוות־צורה אוניברסלי. קפקא, שהיה ממוקם כבר הוא בציר שבין שני טיפוסי חברה, תיאר בהמשפט את הצורות המשפטיות המפוקפקות ביותר: *הזיכוי למראית עין* של חברות המשמעת (בין שני הסגרים) ו*דחיית ההכרעה הלא־מוגבלת* של חברות הבקרה (בהשתנות מתמשכת) הם שני אופני חיים משפטיים שונים לגמרי; אם המשפט שלנו מהסס ומצוי בעצמו במשבר, זה משום שאנחנו נפרדים מהאופן הראשון ועוברים לשני. לחברות המשמעת יש שני קטבים: החתימה, שמציינת את *היחיד*, והמספר או ספרת הרישוי, שמציינים את עמדתו ב*המון*. מבחינת [צורות] המשמעת, מעולם לא התקיימה סתירה בין השניים, שהרי הכוח השלטוני מחולל המון ומחולל יחידים בעת ובעונה אחת, כלומר מייצר כגוף את אלה שעליהם הוא פועל, ויוצק לתבנית את האינדיבידואליות של כל חבר בגוף (את המקור לדאגה כפולה זו ראה פוקו בכוח הפסטורלי של הכומר — העֶדר וכל אחת מן החיות — אבל הכוח השלטוני האזרחי עמד בתורו להיעשות "רעייה" חילונית באמצעים אחרים). בחברות הבקרה, לעומת זאת, הדבר המהותי כבר איננו חתימה או מספר, אלא צופן: הצופן הוא *מילת מעבר*, בעוד שחברות המשמעת מוסדרות באמצעות

מילות ציווי (הן מנקודת המבט של האינטגרציה והן מנקודת המבט של ההתנגדות). שפת המספרים של הבקרה עשויה מצפנים, שמסמנים נגישות או חסימה למידע. כבר איננו עומדים בפני הזוג המון–יחיד. היחידים נעשו ״יחידות״[2] וההמונים נעשו מדגמים, נתונים, שווקים או מאגרים. הכסף מבטא אולי בצורה הטובה ביותר את ההבחנה בין שתי החברות, כיוון שהמשמעת התייחסה תמיד למטבעות יצוקים שכלאו את הזהב בתור שער חליפין מספרי, ואילו הבקרה מפנה לשערי חליפין צפים, מודולציות המערבות בתור מספרים אחוז ממדגמים של מטבעות שונים. חפרפרת המטבעות הישנה היא החיה של סביבות הסגר, בעוד שהנחש הוא החיה של חברות הבקרה. עברנו מחיה אחת לאחרת, מחפרפרת לנחש, מבחינת המשטר שבו אנו חיים אבל גם מבחינת אופן חיינו ומבחינת יחסנו לזולת. אדם המשמעת היה יצרן מקוטע של אנרגיה, בעוד שהאדם של הבקרה הוא גלי יותר, נתון במסלול, לכוד באלומה מתמשכת. *הדאייה* תפסה את מקומם של [מקצועות] *הספודט* הישנים.

קל לייצר זיקה בין כל חברה לטיפוסים של מכונות — לא שהמכונות הן הקובעות, אלא שהן מבטאות את הצורות החברתיות המסוגלות להולידן ולהשתמש בהן. חברות הריבונות הישנות הפעילו מכונות פשוטות, מנופים, גלגילות, שעונים; חברות המשמעת המאוחרות השתמשו במכונות אנרגיה הכרוכות בסכנה פסיבית של אנטרופיה ובסכנה אקטיבית של חבלה; חברות הבקרה פועלות באמצעות מכונות מסוג שלישי — מכונות מידע ומחשבים, שהסכנה הפסיבית הכרוכה בהן היא הפרעות [בשידור ובקליטה], והסכנה האקטיבית היא פירטיות והחדרת וירוסים. אין זו התפתחות טכנולוגית אלא במידה שזו גם, ובצורה עמוקה יותר, מוטציה של הקפיטליזם. מדובר במוטציה מוכרת היטב, שניתן להציגה כך: הקפיטליזם של המאה ה־19 מאופיין בריכוזיות ביחס לייצור וביחס לקניין. הוא מקים אפוא את בית החרושת בתור סביבת הסגר, בהיותו בעלים של אמצעי ייצור ובשעת הצורך אף של סביבות אחרות המעוצבות בצורה אנלוגית (הבית המשפחתי של הפועל, בית הספר). השוק נכבש, לחלופין, באמצעות התמחות, התפשטות או הורדה של עלויות ייצור. אבל במצב העכשווי, הקפיטליזם כבר אינו בעד הייצור, שמרחיק אותו לפריפריה של העולם השלישי, גם כשמדובר בייצור צורות

[2] דלז משחק כאן על האטימולוגיה של המילה אינדיבידואל — בלתי־ניתן־לחלוקה, ומכנה את מצבו של האינדיבידואל בחברת הבקרה ״ניתן־לחלוקה״ (dividual). בתרגום לעברית ביקשתי לשמור על הזיקות (התוכנית והמצלולית) בין יחיד כמיוחד במינו לבין יחידה כרכיב או כאיבר בסדרה.

מורכבות של טקסטיל, תעשיית מתכות ונפט. מדובר בקפיטליזם של ייצור־על. הוא כבר לא קונה חומרי גלם וכבר לא מוכר מוצרים מוכנים: הוא קונה מוצרים מוכנים או מרכיב חלקים להרכבה. הוא רוצה למכור שירותים ולקנות מניות. הקפיטליזם הזה לא דוגל יותר בייצור אלא בתוצר, היינו במכירה או בשוק. הוא מפוזר במהותו, ובית החרושת פינה את מקומו למיזם. המשפחה, בית הספר, הצבא, בית החרושת — כבר אינם סביבות אנלוגיות מובחנות המתכנסות לבעלות אחת, כגון מדינה או עוצמה פרטית, אלא הם פיגורות מוצפנות הניתנות לשינוי־צורה ולתמורות, [המקושרות ל]מיזם אחד שכבר אין לו אלא מנהלים. אפילו האמנות נטשה את הסביבות הסגורות כדי להיכנס למסדרונות הבנק. השוק נכבש על ידי השתלטות ולא על ידי הכשרה מקצועית, באמצעות קביעת שערים יותר מאשר באמצעות הורדת עלויות, באמצעות תמורות במוצר יותר מאשר באמצעות התמחות של הייצור. כך מרוויחה השחיתות עוצמה חדשה. שירותי המכירה נעשו למרכז ול"נשמה" שלו. מלמדים אותנו שלמיזמים יש נשמה — וחדשה זו מעוררת פלצות יותר מכל דבר אחר בעולם. המרקטינג הוא כעת מכשיר הבקרה החברתית והוא מייצר את גזע אדוניו חסר הבושה. הבקרה היא לטווח קצר ובעלת רוטציה מהירה, אבל היא גם מתמשכת ובלתי מוגבלת, בעוד שהמשמעת היתה לפרק זמן ממושך, אינסופית ומקוטעת. האדם אינו עוד הכלוא, אלא בעל החוב. נכון שהקפיטליזם שמר על האומללות הקיצונית של שלושה רבעים מכלל האנושות כ[יסוד] יציב, עניים מדי בשביל החוב, רבים מדי בשביל ההסגר. הבקרה תיאלץ להתעמת לא רק עם שחיקת הגבולות, אלא גם עם התלקחות עיירות הפיתוח והגטאות.

3. תוכנית

אין צורך במדע בדיוני כדי להעלות על הדעת מנגנון בקרה שבכל רגע מאתר את העמדה של כל רכיב בסביבה פתוחה, חיה בשמורה, אדם במפעל (שרשרת אלקטרונית). פליקס גואטרי דמיין עיר שבה כל אחד יכול לעזוב את דירתו, את הרחוב שלו, את הרובע שלו, הודות לכרטיס אלקטרוני (יחידה) שיגרום לפתיחתו של מחסום כזה או אחר; אבל הכרטיס יכול גם להיפלט ביום מסוים או בשעות מסוימות; מה שקובע אינו המחסום אלא המחשב שמאתר את העמדה של כל אחד, מורשה או לא מורשה, ומבצע מודולציה אוניברסלית.

הלימוד הסוציו־טכני של מנגנוני הבקרה המצויים בחיתוליהם

צריך להיות קטגורי, ולתאר את מה שכבר תפס את מקומן של סביבות ההסגר המשמעתיות, שהכל מכריזים על המשבר שבו הן נתונות. ייתכן שאמצעים ישנים, שאולים מחברות הריבונות הישנות, יחזרו לבמה עם עדכונים נחוצים. החשוב הוא שאנחנו מצויים בראשיתו של דבר־מה. ב*משטר בתי הסוהר*: חיפוש אחר ״תחליפי״ עונשים, לפחות ביחס לעבריינות הזעירה, ושימוש בשרשראות אלקטרוניות הכופות על הנידון להישאר בביתו בשעות מסוימות. ב*משטר בתי הספר*: צורות של בקרה מתמשכת והשפעת ההכשרה הקבועה על בית הספר, הפקרה מקבילה של כל המחקר לזרועות האוניברסיטה, חדירת ה״מיזם״ לכל הרמות החינוכיות. ב*משטר בתי החולים*: הרפואה החדשה ״נטולת רופא ונטולת חולה״, המחלצת חולים פוטנציאלים וסובייקטים בסיכון ואינה מעידה כלל על קִדמה לעבר אינדיבידואציה כפי שאומרים, אלא ממירה את הגוף היחידאי או המספרי בצופן העשוי מ״יחידות״ ניתנות לבקרה. ב*משטר של המיזם*: צורות טיפול חדשות בכסף, בתוצרים ובאנשים שאינם עוברים עוד דרך צורת בית החרושת. אלו דוגמאות ספורות, אבל הן מאפשרות להבין טוב יותר את פירושו של משבר המוסדות, כלומר אותה התמקמות הדרגתית ומפוזרת של משטר שליטה חדש. אחת השאלות החשובות ביותר נוגעת לאי־כשירותם של האיגודים המקצועיים: במהלך כל ההיסטוריה שלהם היו האיגודים קשורים למאבק נגד ההתמקצעות התחומית או למאבק בתוך מרחבי ההסגר — האם הם יוכלו להסתגל או לפנות מקום לצורות התנגדות חדשות, שייצאו נגד חברות הבקרה? האם כבר ניתן להבחין בקווי המתאר של צורות עתידיות אלו, המסוגלות לתקוף את עינוגי המרקטינג? באופן משונה, צעירים רבים מצהירים על עצמם שהם ״בעלי מוטיבציה״, הם מבקשים השתלמויות והכשרות קבועות; עליהם מוטל לגלות מה הם משרתים, כשם שקודמיהם גילו — לא בלי כאב — את התכלית של הדיסציפלינות. חוליות הנחש מסובכות הרבה יותר מן החורים של תל־החפרפרות.